

Як створити особистий простір дитини або що таке «халабудна педагогіка»?

Катерина Крутій

Визначення поняття «особистий простір»

Окрім простору дошкільного навчального закладу науковці виокремлюють «Я-простір» (простір особистих переживань, проблем і способів їхнього вирішення; простір події; простір взаємостосунків і взаємодії з дітьми, педагогами; простір предметний), простір групи.

Погоджуюсь із дослідженнями науковців, які вивчають освітній простір, що гуманізація сприяє забезпеченню комфортності існування та розвитку дітей і дорослих, персоналізацію середовища (фіксація певної частини середовища як свого «я»), створення «середовища для мене», тобто особистого простору кожного індивіда; забезпечення особистісного зростання суб'єктів середовища.

У людини є дві базові потреби - в самоті та комунікації, тобто потреба спілкуватись із іншими людьми і потреба спілкуватися з самим собою - посидіти спокійно, подумати, помріяти. Для того, щоб людина відчувала себе благополучно, ці потреби мусять бути гармонізовані.

Так, для дорослих англійською дизайнеркою креативних меблів Фрей Сьюелл

спроектовано незвичайне сидіння Hush (у перекладі з англійської – тиша), яке виконано за своєю формою і кольором як горіхова шкаралупа, або ж його можна ще порівняти з бутонем квітки.

У вивернутому вигляді розкрита квітка перетворюється на широке крісло з підлокітниками. Hush в поданні Сьюелл - це місце усамітнення, затишний і теплий

простір для перебування з самим собою, сну і роздумів.

Уперше про особистий простір ішлося у статті американського психолога Едвард Холла в 1963 році. Він заявив, що розташування одних людей щодо інших є мимовільною реакцією на запахи і звуки, які виділяє людина. Окрім того, фізичну відстань між людьми пов'язано і з їхніми соціальними взаємовідносинами. Так, Е.Холл розрізняв чотири зони, з яких складається особистий простір:

- *інтимну зону*, від 0 до 46 сантиметрів, - це зона дотику, обіймів, нашіптування;
- *особисту зону* - від 46 сантиметрів до 1,2 метрів, в яку входять близькі люди і родичі;
- *соціальну зону* - від 1,2 до 3,7 метрів;
- *публічну зону* - від 3,7-7,6 метрів [6].

Проте, будь-який розподіл є досить умовним, тому що все залежить від культури і виховання людини.

Коли йдеться про *особистий простір*, мається на увазі людина, її внутрішній світ і устрій цього світу. До особистого простору входять наші почуття, погляди, інтереси, ресурси - увесь наш внутрішній світ зі своїми емоціями, думками, діями, а також матеріальними речами. Якщо ми говоримо про межі цього простору, то маємо на увазі взаємини з іншими людьми, коли особа сама вирішує, кого пускати в особистий простір, а кого – ні. Наявність особистого простору у людини свідчить про її душевне здоров'я, психологічний стан і комфорт.

Що таке особистий простір дошкільника?

Особистий простір дитини можна порівняти з коконом, у якому ще знаходиться метелик, коли оболонка вже прозора, але ще не час виходити у світ. Дошкільнику потрібна ця захищеність, яку в ідеалі як підґрунтя створюють для нього батьки.

Особливу вагу набуває наявність особистого простору для дитини, яка вперше приходить до дитячого садка. Період адаптації малюка можна пом'якшити, якщо уважно вислухати батьків про особливості виховання в родині.

Під час прийому дитини до дитячого садочка педагоги запитують у батьків про умови життя, чи є у сина-донечки своя кімната або куточок. Дитина, у якої є можливість «занурюватись» у свій особистий простір, як правило, веде себе спокійніше. І про це дорослим добре відомо. Усе залежить від віку дитини, від її темпераменту, характеру і від стилю життя родини в цілому.

Усвідомлення кордонів між собою та іншими відбувається в дитини між другим і шостим місяцями життя.

Перший простір, доступний сприйняттю дитини, – це простір її тіла. Воно, як чудово говорить М.В. Осоріна в книзі «Секретний мир дітей в пространстве мира взрослых», уперше вимірюється разом зі словами: «гулі полетіли, на головку сіли» [4]. Подорожі, пов'язані з простором свого тіла, надзвичайно важливі. Дитина повинна, перш за все, відчувати час і розмір себе як речі сумісні.

Саме за цієї причини малюк відчайдушно страждає, якщо матуся або той, хто за ним доглядав і був у першому просторі, зникає з його поля зору. Проте вже до півтора роки малюк поступово починає виокремлювати особистий простір. Для трирічної дитини вже важливо, щоб інші визнавали її особисту територію, тому що розвивається почуття власності («це моє!»), за допомогою якого дитина обмежує доступ інших у свій особистий простір.

Отже, саме в три роки у дитини є потреба в особистому просторі, у «своєї території». Ідеальним буде варіант, якщо в цьому віці у малюка з'явиться своя кімната, де він може побути наодинці, зайнятися своїми «важливими» справами і де він є повновладним господарем.

М. Булгаков словами свого відомого персонажу - професора Преображенського – зробив логічний висновок: «обідати потрібно в їдальні, а працювати в кабінеті».

На думку психолога К.Бурмистрової, не кожному дошкільнику потрібна своя «нора». Часто він легко ділить простір з іншими дітьми і дорослими, але йому все ж таки необхідний власний простір для іграшок, для якихось своїх скарбів, щоб ті речі, які дитині дорогі, були недоторканні.

Якщо говорити дуже спрощено, люди діляться на екстравертів та інтровертів. Для екстраверта життя - у спілкуванні. Інтроверти більш схильні до того, щоб побути з самими собою, поміркувати. Для інтроверта час на самоті - одне з головних джерел його життєвої енергії. І дуже важливо, щоб у такої дитини було своє місце, інакше вона може стати «проблемною», агресивною [7].

Зауважу, що «куточки усамітнення», які є майже в кожній групі, сприяють ілюзії, що нібито це і є особистий простір дитини. Не заперечуючи цінність таких куточків, які, як правило, створюються за порадою психолога, наголошу, що вони мають дещо інше призначення – м'які подушки, пуфики, навіть крісла, на яких можна полежати і відпочити, є буфером для збудженої нервової системи дитини. Помріяти наодинці з собою, погортати-почитати книгу, розглянути книгу, розслабитися і відпочити від однолітків і дорослих – це завдання куточків усамітнення. На мою думку, втішатись, що створено особистий простір дитини, не варто, тому що, погодьтесь, створено умови для перепочинку у просторі групової кімнати, а це – інші завдання дорослого та інші шляхи організації простору.

Цікавими є результати дослідження щодо просторової поведінки і соціального статусу дитини в групі (Ю.Плюснин, О.Богатирьова, О. Биченкова) [8].

Так, дітям п'ятирічного віку під час вільної гри властиво розподілятися у просторі кімнати, це типово для структурованої спільноти: виокремлюються сильні угруповання з 2-3 дітей (альянси), є об'єднані в групи чисельністю до 7 дітей, які, у свою чергу, розподіляються відносно один одного регулярно (на максимальній відстані).

За спостереженнями науковців, *величина індивідуальної дистанції становить 40 см* (за Е.Холлом – інтимна зона). Діти високого соціального статусу, хлопчики і дівчатка, мають меншу індивідуальну дистанцію, ніж діти низького статусу.

Чи існують яскраво виражені статеві відмінності в просторовій перевазі дітьми один одного?

Хлопчики розташовуються на меншій відстані один від одного, ніж дівчатка, а діти різної статі зазвичай уникають один одного. Ці відмінності виявляються і в індивідуальних просторових перевагах і уникнення під час гри: хлопчики і дівчатка воліють грати окремо один від одного. Між хлопчиками і дівчатками існують відмінності в організації ними простору кімнати. *Ігрові ділянки дівчаток розташовуються ближче до предметів; хлопчики більше використовують вільний простір* (такі дані є і дослідженні М.Осориної).

Просторові переваги в групі тісно пов'язано з соціометричною структурою групи. У дітей існує яскраво виражена перевага певних ділянок простору і персоналізація його (наявність свого місця за столом, свого столу, свого місця для сну, певних бажаних ділянок для гри).

Дослідники дійшли висновку, що ці відмінності обумовлено тим, що соціальний статус багато в чому залежить від темпераменту дитини і, в першу чергу, від її загальної активності [8].

Отже, *просторова поведінка* є в деякому сенсі субстратом, на якому ґрунтуються всі інші види взаємодій, вона тісно пов'язана і з предметно-ігровою та комунікативною діяльністю, а також є важливим чинником в ієрархічних відносинах.

Ученими також досліджено ефект «наукової безпорадності» під час вивчення людей і тварин. Виявляється, якщо організм упродовж довгого часу перебував в умовах повної відсутності особистої території і *позбавлений можливості персонально відповідати за неї*, тобто перебував в умовах територіальної ізоляції, то він є безпорадним і у всіх інших ситуаціях, демонструючи невпевненість, страх, безініціативність за необхідності приймати самостійні рішення і відповідати за них (Л. Шустова).

Марія Монтесорі зазначала, що з предметів, які формують у дитини чуттєвий досвід, створюється середовище - один із найважливіших елементів її педагогічного вчення (трикутник – *дитина-дорослий-середовище*).

На думку видатної педагогині минулого століття, правильно підготовлене середовище допомагає дитині поступово бути більш незалежною від дорослих. Цій меті підпорядковані всі параметри середовища: розмір і розташування предметів відповідають росту і пропорціям дитини.

Діти можуть самі формувати середовище відповідно до власних уявлень про зручність робочого місця, переставляючи, наприклад, столи і стільці. Як тіло дитини, розвиваючись і вдосконалюючись, забезпечує їй свободу руху, так і дух її відчуває прагнення до пізнання довкілля і духовної незалежності. Дорослі уважно спостерігають за тим, як дитина задовольняє це прагнення і допомагають їй в цьому процесі, створюючи і налаштовуючи під дитину середовище. Дитина розглядає, вислуховує, обнюхує, пробує на смак і, нарешті, обмацує предмети середовища, накопичуючи чуттєвий досвід. Накопичення чуттєвого досвіду, переробка вражень в уявлення та поняття - процес суто індивідуальний.

Тому індивідуальні столи, шафи, шухлядки, мішечки, коробочки для особистих речей, які розташовано на рівні очей дитини – це і є символи особистої території, про яку діти піклуються. Коли особисті речі знаходяться у вільному доступі для дитини, зникає тривожність, з'являється впевненість, що «усе гаразд, усі мої скарби зі мною».

Є цікавий прийом, винайдений вихователями, які працюють із дітьми раннього віку. Але він згодиться і для тих дошкільників, у кого адаптаційний період відбувається важко. Так, пропонується батькам залишати в коробочці (мішечку, шухлядці) для особистих речей дитини якусь дрібку річ і показати сину-донечці, де річ знаходиться. Далі дорослий просить нагадати про неї, коли повернеться за дитиною. У малюка складається враження, що річ батьки не забудуть і обов'язково повернуться і за ним, і за річчю.

Для того щоб допомогти дитині дошкільного віку засвоїти правила особистого простору, запропонуйте їй витягнути руки, повернутись навкруги, а потім показати, що таке особистий простір. Слід також обговорити, в яких випадках і з ким їй комфортніше бути ближче, далі - показати на фотографіях, що таке простір між людьми, яку відстань можна вважати доречною, а яку - ні («вона

стоїть дуже близько», «цьому хлопчику, на мій погляд, незручно»); пояснити дитині, чому важливо поважати свій і чужий особистий простір, запропонувати такі правила: ніколи не входити в чужий будинок, кімнату без дозволу або ніколи не чіпати особисті речі іншої людини без її дозволу.

Штаби, козацькі курені чи халабуди?

М. Осоріна, сучасна дослідниця особистого простору дітей, пише, що вражаючим відкриттям для дітей спочатку є те, що в загальнодоступному комунікативному просторі зовнішнього світу можна віднайти собі екологічну нішу, в яку не проникне чужий. І це можна зробити на очах у всіх, демонстративно, за допомогою секретної знакової системи: коду, шифру, таємної мови [4].

Саме така таємна мова і була секретною знаковою системою, описаною в книзі А.Гайдара «Тимур та його команда». Автору вдалося вловити і дуже точно втілити дитячі мрії про ідеальну

дворову компанію однолітків та її активне, але таємне життя в просторі світу дорослих, де у цій компанії є своє секретне місце, таємне укриття, яке серед дітей часто має назву «штаб».

Отже, «штаб» Тимура є не тільки секретним місцем збору дитячої компанії, майстерно захованим всередині простору світу дорослих, але й одночасно центром дитячого семіотичного простору, куди стягуються всі системи їхніх секретних комунікацій. Якщо йдеться про функції цього «штабу» в житті дитячої групи, то М.Осоріна називає їх дві.

По-перше, «штаб» є формою самоствердження буття дитячої компанії: виокремленням із зовнішнього середовища, відособленням, потаємним, ні для кого іншого не доступним, секретним укриттям, особливим самостійним світом, який є символічним епіцентром дитячого життя. По-друге, це спостережний пункт, що підноситься над буденним життям зайнятих своєю справою дорослих людей. Звідси діти можуть непомітно спостерігати за всім, що діється навколо, у великому світі, будучи самі ніким не помічені [4, с.149-169].

У Запорізькій та Дніпропетровській областях у деяких селах ще збереглось у дитячому мовленні слово «курінь» саме на позначення «хатки-прихистку» («штабу» - у північних регіонах), яку будують із гілок для ігор у козаків, розвідників та ін. Слово «курінь» первісно від диму, хати, тимчасової будівлі, зимівника. Розміри куренів могли бути дуже різними від невеликого куреня, близького за розмірами до сучасних наметів, до великої хати на кількасот осіб. Саме в куренях жили козаки на Запорізькій Січі. Звідси пам'ять предків – козацькі курені – дитячі ігри в козаків.

Цікавим є факт, що на півдні та сході України діти майже не користуються терміном «штаб», частіше використовують «халабуда» - від хала+буда. Таке житло є одним із найдавніших: стародавні слов'яни будували їх у степу, коли пасли худобу.

Перша частина слова «халабуда» сходить до південнослов'янської назви дракона (змія), досі відомого в сербській, болгарській і македонській традиціях. Згідно з народними уявленнями, напередодні великих свят хали водять хоровод, від чого піднімається вихор, і людина, захоплена таким вихором, може збожеволіти. Слов'яни вірили також, що хали можуть перетворюватися на людей і тварин. Друга частина слова «халабуда» є коренем від українського іменника «будівля». Швидше за все, стародавні українці вірили, що ці степові житла будуть надійною фортецею, що захищає від нечистої сили.

Авторське бачення актуальності запровадження «халабудної педагогіки»

Пропоную далі коротко з'ясувати, які є шляхи реалізації особистого простору дитини або як створити простір «халабудної педагогіки» (цей термін увела в обіг Т. Бабушкіна [1]). Авторка терміну нагадує, що на півдні халабудною називається маленький будиночок, розміром із сарайчик. У педагогіці – це будиночок, створений з ковдр, відкритих парасольок, столів, завісок; будиночок, створений дитиною за своїм розміром і подібністю, дитиною, що шукає затишку і захищеності. Т. Бабушкіна рекомендує: «Як у це можна грати? Для цього варто пригадати запропоновані свого часу “придумування” С.Шацького – казки на місцевості. І, за порадою Джанні Родарі, “калькувати” її, узявши хоча б того ж Вінні і його компанію. А щоб персонажів вистачило на всіх, запропонуйте дітям бути Тигрою, Віслучком за бажанням і в будь-якій кількості. І кожному тварину розмістіть до окремого будиночка. А потім, узявши, наприклад, сюжет про годування Тигри, з якою незрозуміло що робити (адже ні меду не їсть, ні смачних жолудів), здійсніть сюжет гостювання від однієї халабуди до іншої з кількістю учасників, що все збільшується. Але це вже потім... Головне відбулося спочатку. Коли діти, не поспішаючи, обживали свої будиночки за законами одвічного жанру доньки-матері.

У глибині скринька більше нагадує схованку. Тут можна знайти звичайні предмети: клубок ниток, картоплю, черевик, човен... Та варто їх дістати окремо, як ми можемо побачити звичайний предмет у незвичайному вимірюванні, де він виступає як головний герой події» [1].

Пригадаймо, малюки вже в два-три роки роблять спроби звузити свій життєвий простір, використовуючи щоразу можливість усамітнитися, сховатись у власному «притулку». Важливо саме відчуття психологічної захищеності, ніж матеріал, з якого буде «виготовлений» імпровізований будиночок (це може бути нещільний і прозорий матеріал); навіть стіни з картону або легкої тканини допомагають малюку відпочити від подій, емоцій, людей.

Рекомендую почати підготовку до самостійного будівництва дітьми халабуд із знайомства з чудовою книгою «Будинки світу» [2], зміст якої допоможе дошкільникам обрати проект, внести корективи у своє «будівництво» і буде гарною підмогою для самостійної творчості.

Можна також допомогти дітям розібратись із матеріалами під час облаштування власної халабуди. Для цього підійде звичайний підручний матеріал, який легко знайти: коробки з картону (із-під побутової техніки), листи фанери, поролон, пінопласт; потім зробити спеціальні отвори для вікон, дверей; щоб «оживити» інтер'єр, можна обклеїти стіни залишками шпалер, тканиною, кольоровим папером, малюнками малюка.

Слід застерегти дорослих від настирливого «педагогічного свербежу» - прибрати, скласти, сховати те, що на їхню думку є порушенням візуального простору: «Прийде методист і скаже, що в групі безлад, стоїть якийсь курятник посередині групи». Поки ми не повернемось до аксіоми – передусім природні інтереси й активність дитини – будемо розглядати фото європейських дитячих садочків і виправдовувати себе – «у нас такого не може бути».

Навіть підростаючи, діти не перестають будувати «укриття» з підручних матеріалів, і вже не тільки у приміщенні, а й на майданчику, на дачі, у сквері, навіть на деревах. Дітям дуже подобаються «гніздечка» на деревах (діти кажуть «буду гніздуватись»). До речі, часто-густо дизайнери вишуковують можливість зберегти в проекті дерева, які потім можна буде «прив'язати» до планування дитячого майданчика, передбачаючи саме «гніздування» дітей на гілках.

Задовольнити всім відоме бажання дітей «будувати курені», «халабуди» тощо та забезпечити особистий простір дитини можна ще й за допомогою ширм.

Прикрасою групових приміщень можуть бути яскраві, легкі багатофункціональні ширми, виготовлені руками педагогів. Такі ширми дозволяють дітям усамітнюватися або грати невеликими ізольованими групами; вони зручні для переміщення, багатофункціональні: одну й ту ж ширму можна використовувати для споруди квартири, замка, космічного осередку, планетарію, музею, зоопарку і багато чого іншого; для розвитку сенсорики (колір, форма, величина), отримання математичних знань, організації театральної діяльності тощо. Матеріали, з яких виготовлено ширми, мають бути міцні, екологічно чисті, легко митися, оброблятися. Кожна ширма оформлюється в кольоровій гамі відповідно до оформлення групового приміщення [5].

Отже, збудована власноруч халабуда (не куплена палатка, намет, шатро) - це просто скарб для дошкільників! Невичерпна дитяча фантазія породжує незліченні теми для ігор, пов'язаних із будиночком: це і хатинка для Баби-Яги, і казковий теремок, і королівський палац.

Нарешті, це просто Будинок, модель майбутнього сімейного гніздечка для дівчаток, які так люблять грати в «дочки-матері», або козацький курінь для хлопчиків.

За допомогою батьків на прогулянку можна зробити й «переносний намет». Власне, це і не будиночок зовсім, а легкий шатер, який можна встановити в будь-якому куточку, де є дерево з відповідною за висотою гілкою. Але головне – його можна брати із собою в похід, на екскурсію для короткого відпочинку тощо. Він займає мало місця, легко встановлюється і згортається і, крім того, у спекотний день завжди забезпечить дітей необхідною тінню. Такий шатер (намет) чудово підійде і для зовсім маленьких дітей, адже його можна використовувати як запону для денного сну на повітрі.

Ми розглянули кілька шляхів реалізації «халабудної педагогіки», проте практики мають можливість розгорнути набагато більше варіантів щодо самостійного створення дітьми «козацьких куренів» або халабуд.

Проте, слід завжди пам'ятати, що особистий простір дитини - це пріоритет.

Література

1. Бабушкина Т.В. “Секретики” дитинства. – К. : Шкільний світ, 2005. – С. 19–23.
2. Колпакова О. Дома мира. – М. : Издательство «Фома», 2013. – 28 с.
3. Крутій К.Л. Освітній простір дошкільного навчального закладу: Монографія: У 2-х ч. – Частина перша. Концепції, проектування, технології створення. – Запоріжжя : ТОВ “ЛПКС” ЛТД, 2009. – 320 с.
4. Осорина М.В. Секретный мир детей в пространстве мира взрослых. – СПб : Издательство “Питер”, 2000. – 288 с.
5. Шестакова Л. Марсианские ширмы / Л. Шестакова, А. Мязина // Обруч. – 2005. – №8. – С. 15–16.
6. Hall E. T. Understanding Cultural Differences : Germans, French and Americans. Intercultural Press, 1990. – p. 15-44.
7. <https://azbyka.ru/deti/dlya-chego-rebenku-lichnoe-prostranstvo>
8. http://library.by/portalus/modules/psychology/referat_show_archives.php?archive=1120045935&id=1107176684&start_from=&subaction=showfull&ucat=27

Не забувайте робити посилання на сайт

<http://ukrdeti.com/>